

Терещенко Т. В.,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

НАЙМЕНУВАННЯ ЖІНОК ЗА ФАХОМ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ЯК ОБ'ЄКТ ФЕМІНІСТИЧНОЇ МОВНОЇ КРИТИКИ

У статті визначаються соціоетичні характеристики мовного сексизму у німецькій мові, вказуються шляхи подолання мовного сексизму у такому прошарку лексики, як назви професій.

Ключові слова: лінгвістичний сексизм, феміністична лінгвістика, гендерні стереотипи.

В статье определяются социо – этические характеристики языкового сексизма в немецком языке, указываются пути преодоления языкового сексизма в таком слое лексики, как названия профессий.

Ключевые слова: лингвистический сексизм, феминистическая лингвистика, гендерные стереотипы.

The article deals with a definition of the socio-ethical linguistic characteristics of sexism in the German language, indicates the ways to overcome linguistic sexism in such segment of the vocabulary, as the names of professions.

Key words: Linguistic sexism, feminist linguistics, gender stereotypes.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається значним інтересом до проблеми співвідношення гендеру й мови, що відбиває важливість цієї теми для розуміння процесу комунікації і особливостей формування мовної особистості на сучасному етапі розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сексизм – це ідеологія і практика дискримінації людей за ознакою статі [5, с. 11]. Вона полягає в установках чи переконаннях, відповідно до яких жінкам (або чоловікам) несправедливо приписують (чи заперечуються) певні якості. Термін «сексизм» виник 1960-х рр. у жіночому визвольному русі. Особливо часто він вживається під час обговорення упереджень проти жінок, гендерних стереотипів. Чоловіки також можуть бути жертвами сексизму як в особистому відношенні, так і як гендерна соціальна група: наприклад, сексизм є основою примусового призову до армії лише чоловіків. Подібно расизму, сексизм передбачає перевагу у фізичних і інтелектуальних проявах, при цьому наводяться переконливі аргументи на користь того, що чоловіки кращі, ніж жінки – або навпаки. Проблема лінгвістичного сексизму особливо активно розробляється у руслі феміністичної лінгвістики, яка тлумачить гендерну асиметрію мовної системи як прояв лінгвістичної дискримінації за ознакою статі, для подолання якої пропонується гендерна корекція андроцентричного лінгвістичного мислення [1; 2]. Вихідною тезою цього напрямку досліджень є твердження про те, що в мові патріархальної цивілізації лінгвістична маніфестація «жіночого» є недостатньою.

Мета даної статті полягає у виявленні й визначенні соціоетичної характеристики мовного сексизму у німецькій мові, зокрема у проблемі подолання мовного сексизму у такому прошарку лексики, як назви професій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жіноче бачення світу і життєвий досвід, перцепції і пріоритети, як правило, у ньому ігноруються. Виключення «жіночого» з лінгвістичного репертуару соціуму призводить до сприйняття жіночої особистості як другорядної, що не має самостійного значення, несуттєвої. Феміністична лінгвістика висувала певні вимоги і до назв професій, що мають форми чоловічого і жіночого роду [3; 4]. У випадку відсутності однієї з форм, робилися спроби її створення. У німецькій мові форма жіночого роду найчастіше створюється з допомогою суфікса *-in*: *Arbeiter – Arbeiterin; Leherer – Lehrerin; Amtmann – Amtsmännin; Ratsmann – Ratsmännin* тощо. В останніх двох випадках феміністична лінгвістика віддає перевагу конкурентним формам *Amtsfrau, Ratsfrau*.

Цікаво, що труднощі виникали часом не з трансформацією позначень чоловічих професій, які стали сьогодні й жіночими, а навпаки, коли було необхідно створити аналог чоловічого роду [5]: звичайна заміна компонента *frau* на *mann* чи усичення суфіксів не спрацьовували – форми, які при цьому виникали, не були соціально престижними. Винятком стало лише загальноприйняте сьогодні *Hausmann* (від *Hausfrau*) – чоловік, що веде домашнє господарство, господар). В інших випадках похідні форми не приживаються: *Kindergärtnerin* ≠ *Kindergärtner** → *Erzieher; Krankenschwester* ≠ *Krankenbruder** → *Krankenpfleger; Putzfrau* ≠ *Putzmann* → *Bodenpfleger*. Слід зазначити, що процес меліорації (реномінації з метою підвищення престижу професії) проходить і серед позначень жіночих професій. Наприклад: *Putzfrau* → *Raumpflegerin; Hausmädchen* → *Hausassistentin*. Останній приклад показовий і для тенденції, що підтримується феміністичною лінгвістикою: а саме відмовитися від вживання у професійній лексиці компонентів *Fräulein, Mädchen* як таких, що дискредитують чи є зверхніми. Порівн.: *Tippfräulein* → *Stenotypistin*. Вимога постійного паралельного згадування чоловіків і жінок у професійній сфері призвела до ряду труднощів. Так, створювані з врахуванням цієї вимоги тексти нерідко виходили довгими і важкими, що утруднювало їх сприйняття, а спроби оптимізувати їх форму призводили до порушення граматичних норм. Наступним чином виглядає, наприклад, вимога щодо звітності учнів німецьких шкіл за пропуски: 1. *Der/die Schuler/in holt sich, wenn er/sie wieder in der Schule sind, einen Entschuldigungszettel von seinem/er Beratungslehrer/in, füllt diesen aus und lässt ihn von dem/r Beratungslehrer/in unterzeichnen.* 2. *Er/sie geht jedem/r Fachlehrer/in, in dessen/deren Stunden er/sie gefehlt hat, und lässt für die entsprechenden Stunden abzeichnen.* 3. *Wenn der Entschuldigungszettel vollständig ausgefüllt ist, bringt der/die Schuler/in ihn zum/r Beratungslehrer/in.* Така форма офіційного документу була занадто складною для сприйняття. Як вихід, було запропоновано використовувати узагальнюючі поняття (порівн.: *die Dozenten und Dozentinnen* → *die Lehrenden; die Studenten und Studentinnen* → *die Studierenden; der Ratsherr/ die Ratsfrau* → *das Ratsmitglied*) чи форми множини з відповідними графічними інноваціями (порівн.: *an alle Student/Innen; an alle Wähler/Innen; der Mann/die Frau, die was machen* → *die Menschen, die was machen* (діяльні люди)).

Розвиток мови якнайтісніше пов'язаний з еволюційними процесами у суспільстві. У сучасній мові «професійна діяльність» – один із найвагоміших параметрів, що характеризує людину у її відносинах з реальним світом. Через різноманіття мінливості відносин, в які вступає людина у процесі своєї соціальної та виробничої діяльності, антропонімічний інвентар мови поповнюється з особливою інтенсивністю. Під впливом науково-технічної революції, докорінні зміни у сфері праці (зміна професійних пріоритетів, висока потреба у висококваліфікованих фахівцях, поява нових сфер діяльності) послужили потужним соціальним імпульсом до виникнення великої кількості нових найменувань людей різних професій, стали індикаторами науково-технічного та економічного прогресу. Позначилися в номінативній системі німецької мови і значні зміни, як у громадському, так і у професійному житті жінок в німецькомовних країнах у другій половині ХХ ст. Істотні зрушення щодо соціального статусу жінок й задіяння їх у «чоловічих» сферах професійної діяльності, таких як бізнес, армійська, митна, пожежна служба і політична діяльність, зажадали адекватного відображення жіночої професійної діяльності у мові через створення відповідних найменувань. Репрезентуючи стрімкі зміни у сфері жіночої професійної діяльності, нові найменування жінок за фахом стали, в такий спосіб, відображенням соціального лише на рівні мовних структур. З іншого боку, саме нові найменування жінок за фахом виконують соціальну функцію, так як здатні впливати безпосередньо на свідомість людей, навіяти потенційну можливість нетрадиційних професійних занять, зруйнувати застарілі стереотипи, подолати упередження і страхи. Ці суттєві зрушення у групі найменувань жінок за фахом у німецькій мові сприяли розвитку гендерних досліджень. На думку представників феміністичної мовної критики, лінгвістичний «сексизм» групи найменувань професій має місце у тому випадку, коли ігноруються жінки і їх досягнення; підкреслюється залежне чи підлегле становище жінки стосовно чоловіка; жінку показано у типово «жіночих» соціальних ролях, порівн. *Hans Müller ist Generaldirektor, seine Frau ist Kindergärtnerin*, і, нарешті, формується уявлення про соціальну «нерівність» жінки, наприклад, у плані відсутності шлюбу, порівн. *Tippfräulein*. Відповідно до названих проявів «сексизму» у мові, представники феміністичної лінгвістики розробили пропозиції щодо зміни мовних стереотипів у групі найменувань жінок за фахом. Особливої уваги у цьому разі заслуговує серія публікацій, які ще від 1980 р. регулярно почали з'являтися на сторінках провідних лінгвістичних журналів та інформаційних видань урядових органів. Публікації цього напрямку були рекомендаціями із подолання «сексизму» у мові і були складені авторськими колективами за американським зразком, враховуючи особливості німецької мови.

Схематично розподіл професій на чоловічі та жіночі можна представити наступним чином:

Geschlechterverhältnisse

Frauenberufe / Männerberufe

→ *ungleiche Verteilung von Prestige erklärt einen Anteil der Lohndiskriminierung*

berufliche Stellung: ungleiche Verteilung von Macht und Prestige

Geschlechterstereotype

männliche Technik, weibliche Fürsorglichkeit

männliche Durchsetzungsfähigkeit, weibliche Anpassungsfähigkeit

Geschlechtsrollen / Geschlechtsidentität

Vorlieben für Tätigkeiten

männliche Berufsorientierung, weibliche Familienorientierung

Geschlechtersozialisation

Puppen und Eisenbahnen

→ *Förderung von Begabungen und ‚Lernen‘ von Interessen*

Förderung von männlichem Konkurrenzverhalten und weiblicher Anpassung

Серйозній критиці із боку феміністично налаштованих лінгвістів піддалося традиційне вживання нейтрального, узагальненого чоловічого роду при іменуванні жінок за ознакою професії. Подібні «нейтральні» імена чоловічого роду донедавна заповнювали правову та адміністративну мову ФРН, Австрії та Швейцарії і часто були на заваді появи спеціальних найменувань осіб жіночої статі. Проблема не існувала лише стосовно типово «жіночих» професій, що знаходяться на найнижчих щаблях професійної драбини: *Putzfrau, Arzthelferin*. Тому, розгорнута у межах феміністичної лінгвістики дискусія знайшла відгук у широких колах громадськості, здобувши велику кількість прихильників і противників. Пропозиція використовувати як альтернативу *splitting* (*das Splitting* – метод «розщеплення», що полягає у розділенні форм чоловічого й жіночого роду, відповідно до принципу симетрії, щодо чоловічих і жіночих найменувань) підтримали представники інститутів з вироблення мовної норми. Прийняття цілого ряду законодавчих актів, що підтримують і пропагують запровадження і вживання спеціалізованих найменувань тоді призвело до перелому в правовій мові німецькомовних країн: відповідно до вимог про забезпечення рівноправності статей на рівні мовних структур, принцип сплітінга покладено в основу документів, переліків професій, оголошень про наймання на роботу, порівн.:

*Das Franziskus Hospital Harderberg sucht eine/n
medizinisch-technische/n Radiologieassistenten/in.*

Однак, досить скептичне ставлення з боку нормативної лінгвістики викликають, наприклад, вимоги феміністичної лінгвістики, що утрудняють розуміння текстів, наприклад, скупчення «сплітінгових» форм у реченнях, типу: *Der Ministerpräsident oder die Ministerpräsidentin ernennt seinen Stellvertreter bzw. seine Stellvertreterin bzw. sie ihren Stellvertreter bzw. ihre Stellvertreterin*. Згідно досліджень німецьких лінгвістів, що стосується відношення до подібних конструкцій пересічних носіїв мови: 60% вважали метод роздільного вживання форм чоловічого й жіночого роду коректним, хоча й досить громіздким, 40% інформантів висловилися

проти. Негативну оцінку отримали також пропозиції феміністичної лінгвістики, які порушують орфографічні (наприклад, написання великої букви «I» в суфіксі *-in* (*das Binnen-I*) чи граматичні закони мови, (наприклад, пропозицію Л.Ф. Пуш ліквідувати суфікс *-in* в жіночих найменуваннях, порівн. *Sie ist Student*). Останніми роками написання великого «I» всередині слова активно поширюється лівою пресою, студентськими листівками, а також потрапило у серйозні наукові праці. Практика застосування «I» в офіційній мові досі залишається предметом дискусій та імпульсом до ухвалення постанов, що забороняють цей спосіб написання. Результати опитування пересічних німецьких громадян лінгвістами показали, що більшість інформантів (75%) оцінюють вживання великої «I» як насильство над мовою, що істотно ускладнює сприйняття тексту. Критиці з боку нормативної лінгвістики піддаються, зазвичай, найрадикальніші пропозиції феміністичної лінгвістики, такі як «тотальна фемінізація», наприклад, вживання Л.Ф. Пуш найменування «*Studentinnen*» у значенні «*männliche und weibliche Studierende*»; форсування фемінізації у випадках, коли вживання форми жіночого роду з будь-яких причин неможливо чи небажано, наприклад, вживання фемінізованої версії іменника «загального» роду *der Star* у реченні: *Madonna war die Starin des Abends*. Причина неприйняття таких пропозицій полягає в змішуванні понять «рід граматичний» (*Genus*) і «рід біологічний» (*Sexus*), а також у порушенні семантичних законів мови.

Висновки. В 70-90-і рр. в загальнонімецькому мовному ареалі починають застосовувати механізми зміни узусу групи найменувань осіб жіночої статі за фахом. Під впливом комплексу соціально-історичних перетворень позамовної дійсності, основними серед яких є реальні зрушення в соціальному статусі жінки, має місце формування нового принципу мовного відображення жіночої професійної діяльності. У ФРН, Австрії та Швейцарії, ідейними натхненниками процесу «відновлення» групи найменувань жінок за ознакою статі стали прихильники феміністичної мовної критики. Саме вони сфокусували увагу широкого загалу на мовному феномені «жіноча трудова діяльність» й ініціювали мовні зміни у цій групі номінацій. Критичне ставлення представників традиційної лінгвістики та пересічних носіїв мови до деяких найрадикальніших пропозицій феміністичної лінгвістики не применшує практичної і теоретичної цінності досліджень, які мали значний вплив на процес створення групи найменувань осіб жіночої статі за фахом.

Література:

1. Гендерні аспекти державної служби: Монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька. – К.: Основи, 2002. – 335 с.
2. Горощко Е. И. Особенности мужского и женского стиля письма // Гендерный фактор в языке и коммуникации: Сб. науч. тр. – МГЛУ. – Вып. 446. – М., 1999. – С. 44-60.
3. Hellinger M. Einführung // Sprachwandel und feministische Sprachpolitik: Internationale Perspektiven. – Opladen, 1985. – S. 3-9.
4. Hellinger M. Eine Sprache für beide Geschlechter: Richtlinien für einen nichtsexistischen Sprachgebrauch. – Bonn : Deutsche Unesco-Kommission, 1993.
5. Pusch L.F. Das Deutsche als Männersprache. Aufsätze und Glossen zur feministischen Linguistik. – Frankfurt a.M. : Suhrkamp Verlag, 1996. – 201 s.